

คำไทย- คำเทศ

อัสনী พูลรักษ์*

อุปมาโชตกะ

ในตำราอรรถาธิบายศัพท์บาลี-สันสกฤตกล่าวถึงอรรถาธิบายประเภท “อุปมา” ซึ่งเป็นการใช้ภาษาเปรียบเทียบในลักษณะหนึ่ง และกล่าวถึงคำที่ทำหน้าที่แสดงการเปรียบเทียบหรือที่เรียกว่า “อุปมาโชตกะ” ไว้หลายคำ คอลัมน์ **คำไทย-คำเทศ** ฉบับนี้ขอกล่าวถึงคำศัพท์กลุ่มนี้บางคำที่น่าสนใจโดยเชื่อมโยงกับภาษาไทย ตลอดจนจะได้กล่าวถึงอุปมาโชตกะบางคำในภาษาไทยเพื่อตั้งข้อสังเกตเรื่องที่มาของคำดังกล่าว

“อุปมา” และ “อุปมาโชตกะ”

“อุปมา” เป็นชื่ออรรถาธิบายหรือวิธีการใช้ภาษาเพื่อประดับตกแต่งบทประพันธ์ให้มีวรรณศิลป์ จัดเป็นอรรถาธิบายทางความหมายประเภทหนึ่งหรือที่เรียกว่า “อรรถาธิบาย” คัมภีร์*สุไพธาลังการ* ซึ่งเป็นตำราอรรถาธิบายศัพท์บาลีกล่าวถึงอุปมาอรรถาธิบายไว้ว่า

อุปมานโนปเมยยานิ สมนมตตํ ลีโย’ปมา

‘ความเป็นสภาพเสมอกันระหว่างอุปมานะ (ตัวเปรียบเทียบ) กับ

อุปไมย (สิ่งที่รับเปรียบเทียบ) ชื่อว่า อุปมา’

(สุไพธาลังการมัญชรี้, 2546, น. 364)

* อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
(อีเมล: Assanee.P@chula.ac.th)

ตามคำนิยามข้างต้นนี้ อุปมาเมืองคัประกอบ 3 ประการ ได้แก่

- 1) อุปมานะ (อุปมาน) คือ สิ่งที่ยกมาเปรียบ เป็นสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือเป็นที่รู้จักกันดีแล้ว ทำให้เข้าใจสิ่งที่ถูกเปรียบหรือสิ่งที่ต้องการจะเปรียบเทียบได้ชัดเจนขึ้น
- 2) อุปไมย (อุปเมย) คือ สิ่งที่ถูกเปรียบหรือสิ่งที่ต้องการจะเปรียบเทียบ
- 3) สรัมมัตตะ (สรัมมตต) คือ คุณสมบัติที่อุปมาและอุปไมยมีร่วมกัน บางตำราเรียกว่า “สาธารธรรม”

นอกจากนี้ ในบางกรณีอาจมีการใช้คำเพื่อบ่งว่าเป็นการเปรียบเทียบ เรียกว่า “อุปมาโชตกะ” (อุปมาโชตก) หรือบางตำราเรียกว่า “อุปมาวาก” ตัวอย่าง

เกสรสิโห วิย พุทฺโธ

‘พระพุทธรเจ้าทรงเป็นดังไกรสรราชสีห์’

ประโยคนี้นี้ *เกสรสิโห* ‘ไกรสรราชสีห์’ เป็นอุปมานะ หรือสิ่งที่ยกมาเปรียบเทียบ พุทฺธ ‘พระพุทธรเจ้า’ เป็นอุปไมย หรือสิ่งที่ถูกเปรียบ ทั้งสองสิ่งนี้มีคุณสมบัติร่วมกัน หรือสรัมมัตตะคือความงามสง่า งามอาจ และความเป็นเลิศ และมีอุปมาโชตกะหรือคำแสดงการเปรียบเทียบ คือ วิย ‘ราวกะ, เหมือน’

ในคัมภีร์ *สุโพธาลังการ* (สุโพธาลังการมัญชรี, 2546, น. 371-373) กล่าวถึงอุปมาโชตกะไว้ 3 ประเภท คือ อุปมาโชตกะที่เป็นนิบาตและนาม อุปมาโชตกะที่เป็นอาขยาต และอุปมาโชตกะที่เป็นประโยค ดังนี้

- 1) อุปมาโชตกะที่เป็นนิบาตและนาม มี 32 คำ ได้แก่

อิว ‘เหมือน’

วา ‘เหมือน’

ตุลย ‘เหมือน’

สมาน ‘เหมือน’

นิก ‘เหมือน’	สนนิก ‘เหมือน’
ยถา ‘เหมือน’	สงกาส ‘เหมือน’
ตุลิต ‘เหมือน’	ปกาส ‘เหมือน’
ปติรูปก ‘เหมือน’	สรี ‘เหมือน’
สริกข ‘เหมือน’	ส่วาที ‘เหมือน’
วิโรธี ‘เหมือน’	สทิส ‘เหมือน’
วีย ‘เหมือน’	ปฏิปกข ‘ตรงกันข้าม’
ปจจนิก ‘ปฏิบัติ’	สปกข ‘มีฝ่ายเหมือนกัน’
อุปมิต ‘เปรียบเทียบ’	อุปมา ‘เปรียบเทียบ’
ปฏิพิพ ‘รูปเหมือน’	ปฏิฉนท ‘มีฉันทะเหมือนกัน’
สรูป ‘มีรูปเหมือนกัน’	สม ‘เหมือนกัน’
สมมิต ‘นับเหมือนกัน’	สวณณ ‘มีสภาพเหมือนกัน’
อาภา ‘เหมือน’	ปฏินิธิ ‘เหมือน’
สธมม ‘มีสภาพเหมือนกัน’	สลกขณ ‘มีสภาพเหมือนกัน’

- 2) อุปมาโชดกะที่เป็นอาชยาต (บทกวี) มี 10 คำ ได้แก่
ชยติ ‘ชนะ’	อกโกสติ ‘ต่ำ’
หสติ ‘เหยย’	ปฏิคคชติ ‘แข่งดี’
พูกติ ‘ทำลาย’	อุสุยติ ‘ริษยา’
อวชานาติ ‘ดูหมิ่น’	นินทติ ‘ตำหนิ’
อิสสติ ‘ริษยา’	รณธติ ‘ปิดกัน’
- 3) อุปมาโชดกะที่เป็นพากย์ (ประโยค) มี 10 ประโยค ได้แก่
- ตสส โสภคค โจเรติ ‘ปล้นความงามเลิศแห่งบุคคลนั้น’
- ตสส กนตี วิลุมปติ ‘ปล้นความงามแห่งบุคคลนั้น’
- เตน สทธี วิวทติ ‘วิวาทกับบุคคลนั้น’
- เตน ตุลย อธิโรหติ ‘ขึ้นสู่ความเสมอกับบุคคลนั้น’

ตสส กจณ วิคาหเต ‘หยั่งลงสู่วิถีแห่งบุคคลนั้น’

ตํ อนเวนติ ‘ไปตามบุคคลนั้น’

ตํ อนุพนธติ ‘ติดตามบุคคลนั้น’

ตํ สीलํ ‘ปกติของบุคคลนั้น’

ตํ นิเสเธติ ‘คิดคำนึงบุคคลนั้น’

ตสส อนุกโรติ ‘ทำตามบุคคลนั้น’

อุปมาโชตกะทั้ง 3 กลุ่มข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า การเปรียบเทียบแบบอุปมาตามมตินกอลังการศาสตร์อินเดียโบราณมิได้หมายถึงการเปรียบเทียบเท่านั้น หากแต่ยังรวมการเปรียบในลักษณะอื่น ๆ อีกด้วย ทั้งการเปรียบต่าง ดังจะเห็นจากคำว่า *ปฏิกฤษ* ‘ตรงกันข้าม’ *ปจฺจนิก* ‘ปฏิเสธ’ เป็นต้น หรือการแสดงความคิดเชิงประเมินค่าว่าสิ่งหนึ่งมีลักษณะหรือคุณสมบัติเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่ง เช่น การใช้กริยาว่า *ชยติ* ‘ชนะ’ *หสติ* ‘เหยียบ’ เป็นต้น

อุปมาโชตกะที่น่าสนใจในภาษาบาลี-สันสกฤตและภาษาไทย

อุปมาโชตกะที่ยกมาข้างต้นนี้ บางคำภาษาไทยรับมาใช้ แต่พบเฉพาะในภาษาวรรณคดี บางคำภาษาไทยรับมาใช้ในลักษณะการยืมแปล บางคำไม่พบว่ามีใช้เป็นอุปมาโชตกะในภาษาไทย แต่ใช้ในลักษณะอื่น บางคำไม่พบว่ามีใช้เป็นอุปมาโชตกะในภาษาไทยโดยตรง แต่ในภาษาไทยมีอุปมาหลังการที่มีแนวคิดคล้ายคลึงกับการใช้อุปมาโชตกะดังกล่าวในภาษาบาลี-สันสกฤต นอกจากนี้ยังมีอุปมาโชตกะในภาษาไทยบางคำที่ไม่ทราบที่มาชัดเจน ดังจะอธิบายต่อไปนี้

วีย

วีย เป็นศัพท์ประเภทนิบาต คัมภีร์อิทธิธำมณปทีปิกาสุจิ อธิบายความหมายของ วีย ไว้ว่าเป็นศัพท์บอกความเหมือน (ปฏิกาคตถ) เช่นในประโยคที่ว่า “หตฺธิปฺปนิณฺ วีย อํกุสฺสคฺโข” ‘ควาญช้างเหมือนช้างขั้มนัน’ (อิทธิธำมณปทีปิกาและอิทธิธำมณปทีปิกาสุจิ, 2535, น. 809)

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานไม่ได้เก็บคำว่า วีย ไว้ แต่คำนี้มีใช้ในวรรณคดี เช่น ใน *สามัคคีเภทคำฉันท์* ของชิต บุรทัต มีบทประพันธ์ว่า

ภาพเทพพนมพินิศนึ่ง
ครุฑยุดนาค วียผยอง

นรสิงห์ล่ายอง
และเผยอขยับผัน

(ชิต บุรทัต, 2544, น. 4)

บทประพันธ์ข้างต้นนี้พรรณนาภาพจิตรกรรมภายในพระมหาปราสาทแห่ง แคว้นมคธ กวีใช้อุปมาเปรียบภาพครุฑยุดนาค (*ครุฑยุดนาค*) ว่าราวกับ เคลื่อนไหวได้ (*วียผยอง และเผยอขยับผัน*) ในที่นี้กวีใช้คำว่า วีย เป็นอุปมาโชดกะ เปรียบเทียบภาพครุฑยุดนาค (อุปมา) กับอาการของครุฑที่กำลังจับนาค (อุปมา) ว่ามี ลักษณะเหมือนกัน (สัทมัตตะ)

สงกาส

ในหนังสือ *ศัพท์วิเคราะห์* พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช) (2558, น. 864) อธิบายว่า *สงกาส* มาจาก ธาตุ *กาส* ซึ่งมีความหมายว่า ‘เจริญ, รุ่งเรือง’ กับ อุปสรรค *ส-* มีรูปวิเคราะหว่า “สมมา กาสตีติ สงกาโส” แปลว่า ‘สิ่งที่เจริญร่วมกัน’ ส่วน พจนานุกรมภาษาบาลี-อังกฤษ ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (*The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*) ให้นิยามไว้ว่าหมายถึง ‘รูปลักษณะ; ที่มีรูปลักษณะของ, เหมือน, คล้าย’ (Davids and Stede, 2007, p. 662)

ตัวอย่างการใช้คำว่า สงกาส เช่นในจันทกumarชาตกมีบทประพันธ์ตอนหนึ่ง
ความว่า

มา เซฏฐปุตติ อวธิ

อทุสก็ สีทสงกาสิ^๑

(สุตต. พุ. ชาตก. บาสิ 28/826/288)¹

‘อย่าได้ทรงมาพระราชบุตรองค์ใหญ่ ผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้
องอาจดังราชสีห์เลย’

(สุตต พุ. ชาตก ไทย. 28/826/196)

คำว่า สีทสงกาส แปลว่า ‘เหมือนราชสีห์’ (สีท ‘ราชสีห์’ + สงกาส ‘เหมือน,
คล้าย’) เป็นการเปรียบเทียบพระจันทกุมาร (อุปไมย) ว่ามีความองอาจ (สัสมัตตะ)
เหมือนราชสีห์ (อุปมา) โดยมีคำว่า สงกาส เป็นอุปมาโชคะ

ภาษาไทยนำคำว่า สงกาส มาใช้บ้าง ดังเช่นในพระปรมาภิไธยและพระนาม
พระบรมวงศานุวงศ์ เช่น ในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏตอนหนึ่งมีคำว่า
“จาตุรันบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ” ซึ่งแปลว่า ‘ผู้ทรงเปรียบดังพระบรมมหา
จักรพรรดิผู้ครองแผ่นดินอันมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต’ (จาตุรัน < จาตุรนต์ ‘ผู้ครอง

¹ การอ้างอิงคัมภีร์พระไตรปิฎกในบทความนี้ใช้ระบบ ชื่อย่อคัมภีร์ ภาษา ตามด้วย
เลขเล่ม/เลขข้อ/เลขหน้า ซึ่งเป็นระบบที่ใช้แพร่หลายในการศึกษาด้านพุทธศาสนาในประเทศไทย พระไตรปิฎกที่ใช้คือพระไตรปิฎกฉบับหลวง ส่วนการอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาใช้การบอกชื่อ
ย่อของเล่ม และเลขที่ของเล่ม/หน้า (ถ้ามี) การอ้างอิงใช้การสืบค้นจากเว็บไซต์
www.84000.org

โลก, ผู้ครองแผ่นดินอันมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต, พระจักรพรรดิราชา’ + *บรมมหาจักรพรรดิราชา* + *สังกาศ* < *สงกาส* ‘เหมือน, คล้าย’)

สทิส

สทิส เป็นคุณนาม *พจนานุกรมภาษาบาลี-อังกฤษ ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์* (*The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*) อธิบายว่า มาจากคำว่า *ส* ซึ่งเป็นสรพนาม ‘เขา, มัน, สิ่งนั้น’ กับ *ทิส* ซึ่งร่วมรากกับคำว่า *ทฤศ* ‘การเห็น, การมอง, การปรากฏ’ ในภาษาสันสกฤต คำนี้มีความหมายว่า ‘เหมือน, คล้าย, เท่า’ (Davids and Stede, 2007, p. 674) แต่ใน *คัมภีร์อริยธานปิฎก* (2535, น. 846) และหนังสือ *ศัพทวิเคราะห์* (พระมหาโพธิวงศาจารย์, 2558, น. 879) อธิบายว่ามาจากคำว่า *สมาน* ‘เท่า’ กับธาตุ *ทิส* ‘ดู’ และให้รูปวิเคราะห์ไว้ว่า “สมาน กตวา นํ สสตีติ สทิสโส” แปลว่า ‘ภาวะที่ดูสิ่งนั้นทำให้เสมอกัน’

ภาษาไทยไม่ได้รับคำว่า *สทิส* มาใช้เป็นอุปมาอุปไมย แต่ปรากฏในคำสมาสยืมว่า *อสทิสทาน* ‘ทานอันไม่มีอื่นแน่นอนเหมือน’ ซึ่งหมายถึง ‘การบำเพ็ญทานถวายแด่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ครั้งใหญ่ที่สุด ซึ่งไม่มีใครสามารถทำเทียมเท่าได้อีก ได้แก่ทานที่พระเจ้าปเสนทิโกศลจัดถวาย’ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 522) คำนี้มาจากคำว่า *อ* ‘ไม่’ + *สทิส* ‘เหมือน’ + *ทาน* ‘การให้, ทาน’

คำว่า *สทิส* ยังสัมพันธ์กับอีกคำหนึ่ง คือ *สาทิส* มีความหมายเหมือนกับ *สทิส* ในภาษาไทยมีใช้ในคำว่า *สาทิสลักษณ์* ซึ่งเป็นราชาศัพท์ แปลว่า ‘ภาพเขียนเหมือนบุคคลจริง’ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 1,213) *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (2556, น. 1,213) ระบุว่า คำนี้เป็นคำยืมจากคำภาษาบาลีว่า *สาทิส* แต่จากการค้นคว้าเบื้องต้นยังไม่พบคำนี้ในภาษาบาลี พบเพียงคำว่า *สทิส* และ *สาทิส* เท่านั้น

ยถา

ยถา เป็นศัพท์ที่เรียกว่าคำทิตหรือคำแปลงขั้นที่สอง (secondary derivative) ประเภทอัพพยัตตทิต คำนี้ประกอบด้วย *ย* ศัพท์ซึ่งเป็นอนิยมสรพนาม มีความหมายว่า ‘ใด’ กับ *-ถา* ปัจจัยในอัพพยัตตทิตซึ่งแทนศัพท์ว่า *ปการ* ‘วิเศษ, แตกต่างจากสามัญ’ (สุภาพรรณ ญ บางช้าง, 2558, น. 455)

ภาษาไทยมิได้รับคำว่า *ยถา* มาใช้โดยตรง แต่รับมาใช้โดยการยืมแบบแปล และรับมาในลักษณะประโยค ย-ต (...ใด, ...นั่น) กล่าวคือ *ยถา* มักปรากฏพร้อมกับคำว่า *ตถา* นิยมแปล *ยถา* ว่า “ฉันใด” คู่กับอีกคำหนึ่ง คือ *ตถา* ว่า “ฉันนั้น” เมื่อแปลโครงสร้างประโยคในลักษณะนี้มากเข้า ก็เกิดการนำโครงสร้างประโยคนี้ไปใช้เขียนเปรียบเทียบ แม้จะไม่ใช้งานแปลก็ตาม ทำให้ภาษาไทยมีโครงสร้างประโยคเปรียบเทียบแบบ ...ฉันใด, ...ฉันนั้น ตัวอย่างเช่น ใน*กวมนิต* มีบทประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

อันว่าพระอาทิตย์จะอสดงลงฉันใด สำหรับพระตลาคตใน
ขณะนี้ก็มีฉันนั้น

(เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, 2511, น. 5)

การแปล *ยถา* ว่า “ฉันใด” นั้น คำว่า “ใด” แปลออกมาจาก *ย* ซึ่งเป็นอนิยมสรพนาม ส่วนคำว่า “ฉัน” แปลออกมาจาก *-ถา* ปัจจัยซึ่งแทนศัพท์ว่า *ปการ* คำว่า *ฉัน* ในที่นี้แปลว่า ‘เสมอเหมือน, เช่น, อย่าง’ *ฉันใด* จึงแปลว่า ‘อย่างไร, อย่างไร, เช่นใด’ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 347) ส่วน *ฉันนั้น* ก็มีนัยเดียวกัน ต่างกันแต่เพียงว่า *นั้น* แปลออกมาจาก *ต* ศัพท์ซึ่งเป็นนิยมสรพนาม มีความหมายว่า ‘นั้น’

ชยติ

ชยติ เป็นอาชยาดหรือกริยาศัพท์ มาจากธาตุ ชย ‘ชนะ’ ผันอยู่ในรูปบุรุษที่ 3 เอกพจน์ กัตตุวาก ปัจจุบันกาล มีความหมายว่า ‘ย่อมชนะ, ชนะอยู่’

ในคัมภีร์สุพุทธาสังการไม่ได้ให้ตัวอย่างบทประพันธ์ที่ใช้ ชยติ เป็นอุปมาโชตกะไว้ แต่สันนิษฐานว่าน่าจะมีการใช้ในบทประพันธ์ของกวีอินเดีย ส่วนในภาษาไทย ไม่มีการใช้คำนี้เป็นอุปมาโชตกะ แต่น่าสังเกตว่า ในวรรณคดีเรื่อง ลิลิตพระลอ มีการเปรียบเทียบในทำนองเดียวกับการเปรียบเทียบโดยใช้กริยา ชยติ ในตอนชมโฉมพระลอ ดังนี้

โฉมผจยสามแผ่นแพ้ว งามเลิศงามล้วนแล้

รูปต้องติดใจ บารนี้

(กรมศิลปากร, 2540, น. 389)

บทประพันธ์ข้างต้นนี้ กวีกล่าวชมโฉมพระลอว่างามชนะทั้งสามโลก (โฉมผจยสามแผ่นแพ้ว) อันสื่อความว่า พระลอมีความงามเป็นเลิศเหนือกว่าผู้ใดในภพทั้งสาม แยมั ประพัฒน์ทอง ผู้แปลพระคัมภีร์สุพุทธาสังการ ตั้งข้อสังเกตถึงความคล้ายคลึงระหว่างโคลงในลิลิตพระลอบทนี้กับการใช้กริยา ชยติ ในการเปรียบเทียบในภาษาบาลี ดังนี้

ความหมายของโคลงบทนี้ ก็คือโฉมของพระลอชนะผู้งาม
ในสามภพนั่นเอง หากจะใช้ศัพท์กริยามคธในวรรคแรกว่า ชยติ ก็ไม่
ผิดในเชิงภาษา...ประโยคเหล่านี้ล้วนมีความหมายเป็นอุปมาอุปไมย
ตามรูป ยุตินี่เรื่องนี้เป็นอย่างไรขอฝากไว้พลาง

(พระคัมภีร์สุพุทธาสังการ, 2512, น. 151)

การที่โคลงในลิลิตพระลอกับการใช้กริยา *ชยติ* ในการอุปมาในภาษาบาลี-สันสกฤตนั้นอาจเป็นการพ้องกันโดยบังเอิญ เนื่องจากมนุษย์ไม่ว่าชาติใดภาษาใดก็อาจมีความคิดและวิธีการเปรียบเทียบที่คล้ายคลึงกันได้ หรือมีเช่นนั้น กวีไทยอาจเรียนรู้และรับอิทธิพลวิธีการแสดงความคิดเชิงเปรียบเทียบด้วยการเปรียบว่า สิ่งหนึ่งมีคุณสมบัติหรือลักษณะเป็นเลิศกว่าหรือ “ชนะ” อีกสิ่งหนึ่งจากตำราอภิปรัชญาของอินเดียก็เป็นได้

ครุณา

ครุณา มีความหมายว่า ‘อุปมา, เปรียบ’ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 235) คำนี้พบในวรรณคดีไทยโบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรณคดีพุทธศาสนา เช่นใน *พระปฐมสมโพธิกถา* มีบทประพันธ์ว่า

องค์พระมหาสัตว์ก็ขับม้าพระที่นั่งออกจากพระนคร มิได้
เอื้อเพื่ออาลัยในจักรพรรดิราชสมบัติ อันจะมาถึงเจ้่อมพระหัตถ์

ครุณาดุจก่อนเขพะอันถ่มจากพระโอษฐ์ พระกรรมลหมายมุ่งพระ
ปรมาภิสมโพธิเป็นเบื้องหน้า

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2537, น. 111)

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ไม่ได้ระบุที่มาของคำนี้ว่ามาจากภาษาใด แม้จะมีรูปร่างภาษาบาลี-สันสกฤต แต่ก็ไม่พบคำนี้ในภาษาบาลีหรือสันสกฤตแต่อย่างใด แม้จะแยกพิจารณาความหมายแต่ละคำก็ไม่สื่อความ เพราะคำว่า *ครุ* มีความหมายว่า ‘หนัก’ หรือ ‘ครุ’ ส่วน *วน* หรือ *วนา* มีความหมายว่า ‘เมื่อเป็นเช่นนั้น’ จึงอาจเป็นไปได้ว่า คำนี้น่าจะมาจากภาษาอื่นที่ไม่ใช่ภาษาบาลี-สันสกฤต

จากการสำรวจในเบื้องต้นพบว่า ในเรื่อง *มหาเวสสันดรชาดก* ภาษาเขมรมีคำว่า **คุรฺนา** (ควรรณา) /kuəroniə/ แปลว่า ‘เหมือน, คล้าย’ (Huffman, 1977, p 306) ดังนี้

ธำมฺยกรเภาภยฆัษฐุสกุสฺสทตฺเตลฺลสเภาะเจีย ภาษคุรฺนา

ผู้ธนาชเคาณภยฆัษฐุสกุสฺสทตฺเตลฺลสเภาะ

[จายักเทวายภูบูนกรสนาอิตเมตตาสเภาะเพีย มาน**คุรฺ**

นาฏจขานายโคบาลายปรหารหฺวงโค] (Huffman, 1977, p. 300)

‘จับเอาไปโดยตีน้องกฤษณาไม่เมตตาสเภาะเลย มีครวนาจุ

นายโคบาลโดยประหารผฺวงโค’

ตัวอย่างข้างต้นนี้ชวนให้สันนิษฐานว่า คำว่า *ครวนา* มาจากคำว่า *ควรรณา* ในภาษาเขมร อย่างไรก็ตาม ไกลรู้่ง อามระดิษ (การสื่อสารส่วนบุคคล, 7 มิถุนายน 2566) อธิบายว่า ไม่พบคำนี้ในภาษาเขมรโบราณหรือภาษาเขมรสมัยกลาง ในภาษาเขมรโบราณพบเพียงคำว่า *ควร* (gvar) ส่วนภาษาเขมรสมัยกลางพบคำว่า *ควฺร* (gwra) หรือ *คุ* (gu) ซึ่งมีความหมายว่า ‘ดี, เหมาะสม, สมควร’ ภาษาไทยรับคำนี้มาใช้ตั้งแต่สมัยภาษาเขมรโบราณเป็นคำว่า *ควร* ส่วนคำว่า *นา* ในภาษาเขมรมีความหมายว่า ‘ที่, ใน, บน, ได้, ตามที่’ หากจะสันนิษฐานว่า *ควรรณา* เป็นคำประสมระหว่างคำว่า *ควฺร* กับ *นา* ก็ไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะเมื่อประสมกันแล้วก็ไม่สื่อความ

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงอาจเป็นไปได้ว่า ภาษาเขมรน่าจะรับคำว่า *ครวนา* จากภาษาไทยไปใช้เป็นคำว่า *ควรรณา* ผ่านวรรณคดี โดยเฉพาะวรรณคดีพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม คำว่า *ครวนา* ไม่น่าจะเป็นคำภาษาไทยหรือคำในตระกูลภาษาไท ดังนั้น คำนี้จึงน่าจะมาจากภาษาอื่น อาจเป็นไปได้ว่า คำนี้อาจมาจากคำใดคำหนึ่งในภาษาบาลี-สันสกฤต เพียงแต่อาจมีการแผลงรูปเมื่อรับเข้ามาใช้ในภาษาไทยหรือภาษาเขมร

อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลเท่าที่มียังไม่เพียงพอให้สรุปได้ จึงจำเป็นต้องศึกษาค้นคว้าโดยละเอียดต่อไป

การศึกษาอุปมาโวหารในภาษาบาลี-สันสกฤตและภาษาไทยทำให้เห็นลักษณะการยืมคำภาษาบาลี-สันสกฤตเข้ามาใช้ในภาษาไทยในลักษณะต่าง ๆ ทั้งยังเปิดประเด็นการศึกษาค้นคว้าที่มาของอุปมาโวหารบางคำในภาษาไทยด้วย อุปมาโวหารในภาษาไทยยังมีอีกหลายคำที่น่าสนใจ หากมีโอกาสจะได้ค้นคว้ามานำเสนอท่านผู้อ่านต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

ชิต บุรทัต. (2544). *หนังสืออ่านกวีนิพนธ์ สามัคคีเภทคำฉันท์* (พิมพ์ครั้งที่ 35). กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

ปรมาณูชิตชินอรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2537). *ปฐมสมโพธิกถา*. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน.

พรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พระ. (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

พระคัมภีร์สุโขทัย (พิมพ์ครั้งที่ 2) (แย้ม ประพัฒน์ทอง, ผู้แปล). (2512). กรุงเทพฯ: วัดกนิษฐาณ.

พระไตรปิฎก เล่มที่ 28 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 20 ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 2. (2560). สืบค้นเมื่อ 6 มิถุนายน 2566 จาก www.84000.org

โพธิ์วงศาจารย์, พระมหา (ทองดี สุรเตโช). (2558). *ศัพท์วิเคราะห์*. กรุงเทพฯ: เสี่ยงเชียง. ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

ศิลปากร, กรม. (2540). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

สุโขทัยสารานุกรม (พระคันธสาราภิวงศ์, ผู้แปล). (2546). นครปฐม: วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สุภาพพรรณ ณ บางช้าง. (2558). *ไวยากรณ์บาลีตามแนวทักขยานวยากรณ์ โมคคัลลานวยากรณ์ สัททนิติปกรณ์* (พิมพ์ครั้งที่ 3). นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป. (2511). *กามนิด*. พระนคร: บรรณาการ.

ภาษาต่างประเทศ

พระไตรปิฎกเล่มที่ 28 ภาษาบาลี อักษรไทย พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 20 สุตต. ขุ. ชาตกั

(2): ปณณาส-มหานิပါတชาตกั. (2559). สืบค้นเมื่อ 6 มิถุนายน 2566 จาก
www.84000.org

อริธานุปทีปิกา และอริธานุปทีปิกาสุจิ. (2535). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

Dauids, T. R. & Stede, W. (2007). *Pali –English Dictionary*. NewDelhi: Motilal
Banarsidass.

Huffman, F. E. (1977). *Cambodian Literary Reader and Glossary*. London:
Yale University Press.